

УДК 342.61
DOI

Д. М. Шебаніц
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету
orcid.org/0000-0002-8897-9721

В. Д. Дресвяннікова
студентка IV курсу спеціальності «Право»
Маріупольського державного університету
orcid.org/0000-0002-0732-2489

ЗАБОРОНА ВИКОРИСТАННЯ ТІЛА ЛЮДИНИ ТА ЙОГО ЧАСТИН ЯК ДЖЕРЕЛ ФІНАНСОВОГО ПРИБУТКУ В КОНТЕКСТІ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ

У статті аналізуються причини та мотиви, які передували процесу виникнення у правовій теорії і практиці концепції заборони використання тіла людини та його частин як джерел фінансового прибутку у контексті реалізації конституційних гарантій права на життя. Наголошується, що сучасний стан використання анатомічних матеріалів людини (органів, тканин, клітин і крові) для донорства набуває рис фінансового прибутку, що є неприпустимим як з огляду на мораль, так і в площині конституційного права людини на життя. Зазначається, що донорство може перетворитися на договір купівлі-продажу, що призведе до приниження людської гідності та порушення її природних та основоположних прав. З іншого боку, надмірна «формалізація» процедури донорства органів та заборона отримання фінансового прибутку породжує існування та функціонування так званого «чорного» ринку органів. Надає спокусу здійснення незаконних операцій, адже коли постає питання про необхідність отримання донорського органу або загроза смерті, хворий чи його родичі не завжди звертають увагу на моральні аспекти.

Зокрема, на нашу думку, зазначені питання не тільки знаходяться у юридичній площині, а ще й безпосередньо стосуються етичних та моральних аспектів, що ускладнює та подекуди унеможлиблює їх вирішення.

У процесі дослідження встановлено, що національне законодавство допускає реалізацію права на донорство лише у встановленому порядку, за наявності згоди донора й реципієнта або їхніх законних представників. Однією з важливих ознак права на донорство виступає форма донорства, а саме: оплатне чи безоплатне.

У статті звернено увагу, що нині питання щодо оплатності чи безоплатності донацій активно обговорюється науковою спільнотою протягом багатьох років і при цьому залишається дискусійним і нині. Верховна Рада України активно підтримує європейські стандарти у сфері донорства крові та її компонентів. Таку позицію можна побачити у прийнятті нових законів.

Отже, саме держава має сформувати таку політику, яка буде спрямована на захист людини та її життя від протиправних посягань.

Ключові слова: донорство, тіло людини, право на життя, конституційно-правова гарантія, анатомія.

Shebanits D. M., Dresvyannikova V. D. PROHIBITION OF THE USE OF THE HUMAN BODY AND ITS PARTS AS SOURCES OF FINANCIAL PROFIT IN THE CONTEXT OF GUARANTEEING THE RIGHT TO LIFE

The article analyzes the reasons and motives that preceded the process of the emergence in legal theory and practice of the concept of prohibiting the use of the human body and its parts as sources of financial profit in the context of the implementation of constitutional guarantees of the right to life. It is emphasized that the current state of the use of human anatomical materials (organs, tissues, cells and blood) for donation acquires the features of financial profit, which is unacceptable both from the point of view of morality and in terms of the constitutional human right to life. It is noted that donation can turn into a sale and purchase agreement, which, in turn, will lead to humiliation of human dignity and violation of his natural and fundamental rights. On the other hand, the excessive «formalization» of the organ donation procedure and the prohibition of obtaining financial profit give rise to the existence and functioning of the so-called «black» market of organs. It tempts to perform illegal operations, because when the question concerning the need to obtain a donor organ or the threat of death arise, the patient or his relatives do not always pay attention to the moral aspects. In particular, in our opinion, these issues are not only in the legal field, but they are also directly related to ethical and moral aspects, which in its turn complicates and sometimes makes it impossible to resolve them. In the course of the research it was established that the national legislation allows the enforcement of the right to donate only in the established order, with the consent of the donor and recipient or their legal representatives.

One of the important features of the right to donate is the form of donation, namely: paid or unpaid. The article draws attention to the fact that currently the issue of paid or unpaid nature of donations has been actively discussed in the academic circles for many years and still remains controversial today. Currently, the Verkhovna Rada of Ukraine actively supports European standards in the field of donation of blood and its components.

This position can be seen in the adoption of new laws.

Therefore, it is the state that must shape such a policy that will be aimed at protecting people and their lives from unlawful attempts.

Key words: donation, human body, right to life, constitutional and legal guarantee, anatomy.

Постановка проблеми. Слід зазначити, що право на життя є одним з основоположних прав людини. За своєю природою воно є невідчужуваним та невід'ємним від людини. Масивне підґрунтя для забезпечення всіх інших прав людини, які передбачені міжнародним та національним правом, становить саме гарантування та охорона цього права. Можна констатувати, що саме з окреслених причин правове регулювання права на життя знайшло своє відображення в численній кількості міжнародно-правових актів різноманітних міжнародних організацій [1].

Актуальність обраної тематики пояснюється наявністю об'єктивної необхідності законодавчого врегулювання питань використання тіла людини та його частин як джерел фінансового прибутку, а також гарантії конституційного права людини на життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. порушені нами питання досліджувалися багатьма вченими-правниками, серед яких, зокрема, варто згадати праці Н. Оніщенко, Р. Гревцової, О. Кашинцева, М. Медведєвої, М. Яреми, К. Левандовського, Р. Кондратьєва та інших.

Водночас у наявних дослідженнях відсутній цілеспрямований аналіз заборони використання тіла людини та його частин саме як джерела фінансового прибутку у конституційно-правовому контексті гарантування права на життя у сучасних умовах правової глобалізації та універсальної і регіональної міждержавної інтеграції.

Метою роботи є дослідження сучасного стану використання анатомічних матеріалів людини (органів, тканин, клітин і крові) як виду фінансового прибутку, а також розроблення позиції щодо якісного поліпшення гарантії права на життя у розрізі безоплатного донорства.

Виклад основного матеріалу. Дослідивши етапи становлення та розвитку, юридична наукова спільнота дійшла висновку, що право на життя можна віднести до так званого I покоління прав людини. Така група прав, як правило, має негативний характер. Інакше кажучи, це права на те, аби хтось утримувався від дій, що несуть шкоду особі. Проте погоджуємося з думкою, що реалії буденного життя вимагають внесення коректив у загальноприйняті класифікації, на відміну від теорії права. Вважаємо доречним зазначити, що Конституція України сама по собі, окрім негативного аспекту, передбачає ще й позитивний обов'язок держави, який полягає у захисті життя людини. Конвенції та практики Європейського суду з прав людини зазначають, що позитивні обов'язки зумовлюють необхідність здійснення державою відповідних заходів для захисту життя тих, хто знаходиться під її юрисдикцією [2].

Наголосимо, що життя особистості – це складний і безперервний процес, який розпочинається

ще до народження людини та триває все її життя. Наукова спільнота відзначає, що визнання права на життя є показником цивілізаційного прогресу [3, с. 140].

Статтею 2 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. проголошено, що право кожного на життя охороняється законом [4]. Юридична теорія та практика вказує нам на те, що право на життя – це основне фундаментальне право людини, яке закріплено у багатьох як універсальних, так і регіональних міжнародно-правових документах, а також у конституціях більшості держав світу [5, с. 43].

Зазначимо, що в Україні право на життя закріплене статтею 27 Конституції України, а саме: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [6].

Конституційне забезпечення невід'ємного права на життя кожної людини, як і всіх інших прав і свобод людини і громадянина в Україні, базується на засаді, яка регламентує, що винятки стосовно прав і свобод людини і громадянина встановлюються самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами. Відповідно до положення частини першої статті 64 Конституції України, «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [7].

Вважаємо доречним вказати на те, що практика в останні десятиріччя говорить нам, що у зв'язку з досягненнями у біотехнологіях право на життя досить тісно пов'язане з виникненням «соматичних» прав. Тому доволі гостро постали питання не тільки визначення моменту початку життя, права на життя ембріона і штучне переривання вагітності, але й питання щодо проведення експериментів з людськими ембріонами, право ембріона на життя, питання, пов'язані з використанням генетичного матеріалу, трансплантації органів, клонування, евтаназії та інші [5]. Однак, на нашу думку, зазначені питання знаходяться не тільки у юридичній площині, а ще й безпосередньо стосуються етичних та моральних аспектів, що ускладнює та подекуди унеможлиблює їх вирішення.

Акцентуємо увагу на тому, що Загальна декларація про біоетику і права людини містить 28 статей, які присвячені етичним питанням, що стосуються медицини, наук про життя та пов'язаних із ними технологій, які застосовуються до людини з урахуванням різних аспектів, зокрема етичних і правових [8].

Зазначимо, що реалізація прав людини, в тому числі права на життя, напряму залежить саме

від функціонування системи донорства і трансплантації. Окреслене питання набуває неабиякої актуальності під час залучення донорів для трансплантації. Проте попит і пропозиція є непропорційними одне до одного, адже анатомічних матеріалів людини задля трансплантації від живих донорів завжди менше, аніж потребують реципієнти [9, с. 330]. Така ситуація є причиною існування проблеми щодо браку донорських органів, яка нині є предметом неабиякої уваги на світовому рівні.

Важливо відзначити, що у 2020 році був ухвалений Закон «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові», що є неабияким поступом у частині медичної реформи для нашої країни, тому що реформування в зазначеній частині не відбувалося протягом багатьох років. Наголошуємо, що зміни у Службі крові спричиненні ще й Угодою про асоціацію з Європейським Союзом.

Відповідно до ухваленого Закону створюється компетентний орган, який буде нести відповідальність за якість крові разом із центрами крові, які мають бути відповідно обладнані. Звертаємо увагу на те, що планують закрити маленькі центри донорства крові, а також відділення. Їх перетворюють на банки крові, де лише зберігатимуться компоненти крові [10].

Зазначаємо, що національне законодавство допускає реалізацію права на донорство лише у встановленому порядку, за наявності згоди донора й реципієнта або їхніх законних представників. Основною умовою такої операції є і те, що використання інших способів і методів для підтримки життя, відновлення чи поліпшення здоров'я не надасть бажаних результатів, а заподіє на пересадженням органів чи інших анатомічних матеріалів (зокрема, крові) шкода буде меншою, аніж та, яка заподіюється донору [11, с. 82].

Юридична наукова спільнота нині говорить про те, що доволі часто фінансові стимули приводять до сприйняття людини не лише як суб'єкта права, але й як об'єкта, іншими словами, донорського біоматеріалу, що стає наслідком дещо комерційного підходу. Тобто до використання тіла (органів, тканин, клітин) ставляться як до товару та предмета договірних внутрішньо-правових відносин (наприклад, надання послуг, купівлі-продажу тощо). Заборона фінансової вигоди ґрунтується на тому, що трансплантати (анатомічні матеріали людини) не є самостійною, відокремленою річчю (предметом власності), а, навпаки, є частинами цілісного організму людини, які не можуть функціонувати самостійно позаним, а тому і не повинні бути предметом купівлі-продажу [9, с. 330].

Однією з важливих ознак права на донорство виступає форма донорства: оплатне чи безоплатне.

Зазначимо, що питання щодо оплатності чи безоплатності донацій активно обговорюється науковою спільнотою протягом багатьох років і при цьому залишається дискусійним і нині. Цікавим є той факт, що, наприклад, грошова компенсація забороняється в багатьох провідних країнах світу, а саме в Італії, Великобританії, Іспанії, Франції, Нідерландах тощо. Натомість у 62 інших країнах світу донорство крові є безоплатним [12, с. 52].

Звертаємо увагу на те, що Верховна Рада України активно підтримує європейські стандарти у сфері донорства крові та її компонентів. Таку позицію можна побачити у прийнятті вищезгаданого нами Закону «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові». Ухвалення цього Закону зумовлено об'єктивно існуючою наявністю потреби врегулювання донорських відносин в українському суспільстві.

Зазначений нами раніше Закон запроваджує такі ґрунтовні зміни, як:

- імплементація принципу безоплатного добровільного донорства як основи ефективної діяльності національної системи крові;
- створення компетентного органу контролю якості роботи з донорською кров'ю та ліцензування всіх закладів, які працюють із кров'ю та компонентами крові;
- створення Національного реєстру донорів крові та компонентів крові, а також осіб, що не можуть бути донорами. Реєстр повинен бути інтегрований до загальної електронної системи медичного простору в Україні eHealth;
- державний контроль за роботою з донорською кров'ю, зокрема у роботі приватних закладів (певні види діяльності з обігу донорської крові і компонентів крові);
- повинна бути скасована норма, яка дозволяє здавати кров виключно за місцем реєстрації. Іноземці та особи з тимчасовою реєстрацією також зможуть стати донорами крові [10].

Також слід окремо відзначити, що повинна бути переглянута система пільг і заохочень для донорів, яка має виключити випадки, коли донор крові приховує певні відомості та наражає себе або інших на небезпеку заради грошової чи будь-якої іншої винагороди. Закон також регулює державну політику щодо заготівлі, тестування, переробки, зберігання, розподілу, транспортування та реалізації донорської крові та компонентів крові, функціонування системи крові та визначає стандарти безпеки та якості донорської крові і компонентів крові.

Варто відзначити те, що нині частіше за все базисом для мотивації безкорисного донорства є кровна спорідненість донора з реципієнтом або ж їх подружні стосунки. Позитивним аспектом такого стану речей є те, що таке донорство сприяє запобіганню прихованих договорів купівлі-продажу.

Саме тому існує думка, що отримання відшкодування у вигляді фінансової вигоди за анатомічні матеріали людини (як живої, так і померлої) донором або його найближчими родичами, а також посередниками, зокрема закладами, які здійснюють зберігання тіл, має бути заборонено [9, с. 331]. Ми підтримуємо зазначену позицію і вважаємо, що заборона фінансової вигоди напряду пов'язана із заборонаю комерціалізації у сфері трансплантації кісткового мозку, що є важливим для лікування онкологічних захворювань, насамперед у дітей.

Вважаємо доречним зупинитися й на цивільно-правовому аспекті донорства, а саме згадати положення статті 290 Цивільного кодексу України, де сказано, що взяття органів та інших анатомічних матеріалів із тіла фізичної особи, яка померла, не допускається, крім випадків і в порядку, встановлених законом. Фізична особа може дати письмову згоду на донорство її органів та інших анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті або заборонити його. Особа донора не повинна бути відомою реципієнту, а особа реципієнта – родині донора, крім випадків, коли реципієнт і донор перебувають у шлюбі або є близькими родичами [13].

Висновки. Отже, виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що сучасний стан використання анатомічних матеріалів людини (органів, тканин, клітин і крові) для донорства набуває рис фінансового прибутку, що є неприпустимим як з огляду на мораль, так і в площині конституційного права людини на життя. Спостерігається тенденція, яка вказує нам на те, що донорство може перетворитися на договір купівлі-продажу, що призведе до приниження людської гідності та порушення її природних та основоположних прав. Іншими словами, людина може перетворитися із суб'єкта відносин на їх об'єкт, що є неприпустимим. Саме тому держава має сформувати таку політику, яка буде спрямована на захист людини та її життя від протиправних посягань. Цього можна досягти шляхом запровадження безоплатності донорства, аби нівелювати вплив фінансового прибутку як головного мотиву для донорства. До того ж слід зосередитися на запозиченні вдалого, позитивного досвіду провідних європейських країн, проте, імплементуючи норми в українське

законодавство, слід враховувати національні особливості нашої країни.

Література

1. Ковальчук І.М. Право на життя в аспекті міжнародно-правового регулювання. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. Секція 2. Конституційне право. Конституційне процесуальне право. Міжнародне право 20.07.2018 URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-2492/>
2. Право на життя у рішеннях європейського суду з прав людини (процесуальний аспект). URL: <https://svs.co.ua/pravo-na-zhittya-u-rishennyax-yeuropejskogo-sudu-z-prav-lyudini-procesualnij-aspekt.html> (дата звернення 28.04.2021).
3. Островська Б.В. Право людини на життя від моменту її зародження в контексті права та моралі. *Філософські та методологічні проблеми права* № 2 (12). 2016. С.140–148.
4. Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 02.10.2013 № 995_004 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 28.04.2021).
5. Федорова А.Л. Право на життя як невід'ємне природне право людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* №83 (частина 2), 2009. С. 43–49.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення 28.04.2021).
7. Справа про смертну кару: рішення Конституційного Суду України від 29.12.1999 №1-33/99 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text> (дата звернення 28.04.2021).
8. Про біоетку і права людини: загальна декларація від 19.10.2005 URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/bioethics_and_hr.pdf (дата звернення 28.04.2021).
9. Островська Б.В. Заборона фінансової вигоди у міжнародному праві стосовно використання тіла людини та його частин (біоетичні аспекти). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2018. № 2 (107). С. 329–347.
10. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові: Закон України від 30.09.2020 № 931-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text> (дата звернення 28.04.2021).
11. Герц А.А. Особливості цивільно-правового регулювання трансплантології в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 80–85.
12. Любчак В.В. Огляд сучасних підходів до організації служби крові в світі. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2012. № 2. С. 49–56.
13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 28.04.2021).